ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

BO'LAJAK PEDAGOGLARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK ASOSLARI

Xalilova Kamola Xusniddin qizi
Andijon davlat pedagogika instituti
Pedagogika-psixologiya yonalishi 5-kurs
https://doi.org/10.5281/zenodo.21212964

Annotatsiya: Ushbu maqola bo'lajak o'qituvchilarni o'zlarining kasbiy amaliyotiga psixologik tayyorlashga qaratilgan. Unda pedagoglarning: zamon talablarini his etishi; innovatsion faoliyatni tashkil etish; ularning hissiy va irodaviy fazilatlarini rivojlantirish; turli xulq-atvor xususiyatlariga ega bo'lgan bolalar bilan konstruktiv muloqot qilish; kutilmagan, qiyin vaziyatlarni mojarolarsiz hal qilish uchun psixologik bilim va ko'nikmalarga ega bo'lish.
Kalit so‘zlar: óqituvchi, psixologik xususiyatlar, pedagog, kasbiy tayyorgarlik, psixologik kompetentlik

Аннотация: Данная статья посвящена психологической подготовке будущих учителей к профессиональной деятельности. Она предусматривает решение следующих задач: осознание требований времени; организация инновационной деятельности; развитие эмоционально-волевых качеств; конструктивное взаимодействие с детьми, имеющими различные поведенческие особенности; а также овладение психологическими знаниями и навыками бесконфликтного разрешения неожиданных и сложных ситуаций.
Ключевые слова: учитель, психологические особенности, педагог, профессиональная подготовка, психологическая компетентность

Annotation: This article addresses the psychological preparation of future teachers for their professional practice. It analyzes the theoretical aspects of the need for educators to: sense the demands of the times; organize innovative activities; develop their emotional and volitional qualities; interact constructively with children exhibiting diverse behavioral traits; and possess the psychological knowledge and skills to resolve unexpected, challenging situations without conflict.
Keywords: teacher, psychological characteristics, pedagogue, professional training, psychological competence.

Kirish. Jahon ta’lim tizimi doirasida ta’lim sohasini rivojlantirishga qaratilgan ko‘plab tadqiqotlar va loyihalar amalga oshirilmoqda, bunda o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligining barcha jihatlarini takomillashtirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Mamlakatimizda ta’lim muassasalarida kasbiy pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish mexanizmlarini takomillashtirishga qaratilgan zamonaviy jihozlar va jihozlar barpo etilib, innovatsion ta’lim dasturlari ishlab chiqildi. 2017–2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasida “ Rivojlangan mamlakatlar ta’lim tizimi yutuqlaridan foydalangan holda oliy ma’lumotli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash, shuningdek, oliy ta’lim muassasalari uchun malakali ilmiy va pedagogik kadrlar salohiyatini shakllantirish” maqsadi belgilangan.

Shu bilan birga, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ko‘plab islohotlar demokratik tamoyillarga asoslangan fuqarolik jamiyatini rivojlantirish sharoitida oliy ta’lim tizimida talabalarning kasbiy tayyorgarligi sifatini oshirish maqsadida pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini yanada oshirish zarurligini ta’kidlamoqda. Bozor sharoitida mehnat bozoridagi keskin raqobatga bardosh bera olish qobiliyati har bir mutaxassisdan kasbiy malakaga ega bo'lishni va uni doimiy ravishda oshirib borishni talab qiladi. Bu vazifalarni hal etish ko‘p bosqichli, uzluksiz va izchil ta’lim jarayoni tamoyillariga asoslangan samarali, innovatsion modellarni yaratish, shuningdek, pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishni nazarda tutadi.

O‘zbekiston Respublikasi ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar samaradorligini ta’minlashga qaratilgan chora-tadbirlar bilan bir qatorda maktabda o‘qitishning didaktik sharoitlarini

yaxshilash, o‘quvchilarning o‘quv dasturlarini samarali o‘zlashtirishlari uchun imkoniyatlar yaratish, bu borada aniq natijalar va ko‘rsatkichlarga erishish bo‘yicha vazifalar belgilandi; Bundan tashqari, o‘quv topshiriqlarini zamonaviy ta’lim yondashuvlari asosida takomillashtirish va maktab o‘quvchilarining yosh va psixologik xususiyatlarini, qiziqishlari va qobiliyatlarini hisobga olgan holda ushbu natijalarga erishish usullarini ishlab chiqish vazifalari belgilandi. Bu esa maktab o‘qituvchilarining ta’lim-tarbiya jarayoni doirasidagi faoliyatini uzluksiz rivojlantirish, uning tashkiliy-metodik ta’minotini kuchaytirish, kasbiy malakalarini oshirishni taqozo etadi. Xususan, 21-asrda psixologik kompetensiyalarni rivojlantirish katta ahamiyatga ega.

Shulardan kelib chiqib, bo‘lajak o‘qituvchilar egallashi lozim bo‘lgan psixologik kompetensiyaga jiddiy e’tibor berish vaqti keldi, deb hisoblaymiz.

Mazkur qoidalarning huquqiy asosi bo‘lgan me’yoriy hujjatlar, xususan, “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni (2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son)da ham pedagoglarning kasbiy kompetensiyalariga qo‘yilgan vazifalarni bajarish uchun zarur bo‘lgan bir qator talablar belgilangan.

O‘qituvchilik kasbi beqiyos ijtimoiy ahamiyatga ega: yoshlarning g‘oyaviy-siyosiy qarashlarini shakllantirish, ularni tabiat, jamiyat va tafakkur taraqqiyoti qonuniyatlari bilan tanishtirish orqali, birinchi navbatda, o‘sib kelayotgan avlodni kelajak mehnatiga tayyorlash, ularning kasbiy ko‘nikmalarini egallashga ko‘maklashish, ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal etish uchun zarur bilimlar bilan qurollantirishdan iborat. Bu mas’uliyat pedagogdan o‘z ishining ustasi bo‘lishni, o‘quvchilarga tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatishni, ularning qiziqishlari, qobiliyatlari, iste’dodlari, e’tiqodlari, amaliy ko‘nikmalarini har tomonlama rivojlantirishga ko‘maklashishning maqbul yo‘llarini topishni, shuningdek, ularni tushunib, psixologik yordam ko‘rsatishni talab etadi.

Zamonaviy o'qituvchining kasbiy tayyorgarligidagi kamchiliklarni bartaraf etish zarurati psixologik bilimlarni o'zlashtirishni har qachongidan ham muhimroq qiladi. Psixologik kompetentsiya - bu pedagogik jarayon davomida qulay psixologik muhitni yaratish, o'quvchilar va ta'lim jarayonining boshqa ishtirokchilari bilan ijobiy muloqot o'rnatish, turli salbiy psixologik nizolarni o'z vaqtida aniqlash va hal qilish qobiliyatidir. Bo'lajak o'qituvchilarning kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirish zarurligiga, xususan, ta'lim jarayoni ishtirokchilari bilan ijobiy munosabatlar o'rnatishga alohida e'tibor qaratiladi. Kommunikativ qobiliyatlar ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari, shu jumladan har bir o'quvchi bilan samimiy muloqot qilishni, shuningdek, samarali tinglash va ularga ijobiy ta'sir ko'rsatish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Bu murakkab ijtimoiy-siyosiy va bozor-iqtisodiy manzara bilan ajralib turadigan zamonaviy muhitda, axborot bilan to'yingan makon bilan bir qatorda sodir bo'ladi. Hozirgi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda bo‘lajak pedagoglar — mustaqil va faol fikr yuritishga, o‘quv jarayonini modellashtirishga, o‘qitish va tarbiyalashda yangi g‘oyalar va texnologiyalarni mustaqil ravishda ishlab chiqish va amalga oshirishga qodir bo‘lgan mutaxassislarning kasbiy malakasini oshirish dolzarb masala hisoblanadi.

Hozirgi kunda oliy ta’lim muassasalarida o‘qituvchilar malakasini oshirishda birinchi navbatda ta’lim-tarbiya mahoratiga e’tibor qaratilmoqda, pedagogning shaxsiy rivojlanishiga yetarlicha vaqt va e’tibor berilmayapti. Shunday qilib, psixologiya o'quv dasturida minimal soatlar ajratilgan va odatda birinchi, ikkinchi yoki eng yaxshisi - uchinchi o'quv yilida o'qitiladi. Pedagogik amaliyotda qatnashayotgan talabalar ko'pincha o'zlariga zarur bo'lgan aniq psixologik bilimlarga (ham nazariy, ham amaliy) ega emaslar. Bo‘lajak pedagoglar nafaqat bilimga ega bo‘lishlari, balki pedagogik faoliyatning psixologik sharoitlari va mazmunini chuqur anglab olishlari, bolalar bilan hamkorlikda faoliyatni tashkil etish uchun zarur bo‘lgan psixologik tayyorgarlikni puxta egallashlari, maxsus bilim talab qiladigan o‘ziga xos munosabat va sifatni tarbiyalashlari kerak.

Masalan, sinfda tartibni qanday o'rnatish mumkin? Darsni psixologik nuqtai nazardan qanday tashkil qilish mumkin? Dars davomida o'quvchilarning e'tiborini qanday ushlab turish mumkin? O'qituvchi darsga psixologik jihatdan qanday tayyorgarlik ko'rishi mumkin? Bolalardan qo'rqishdan qanday qutulish mumkin? Kutilmagan psixologik vaziyatlarni muvaffaqiyatli hal qilish qobiliyati - ularni pedagogik qiyinchiliklarga aylantirish va shu bilan kelajakdagi o'qituvchilarda qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirish - ayniqsa, XXI asrda Z avlodini o'qitish masalasida juda muhim masala. Ota-onalar bilan ishlashda psixologik kompetentsiya ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. Pedagogik ta’lim

muassasalarida o‘quvchilarning psixologik tayyorgarligini oshirish orqali ta’lim sohasidagi ko‘plab muammolarni hal etish mumkin. Bunga erishish uchun hissiy beqarorlik, yuqori darajadagi tashvish va aniq nevrotiklik kabi to'siqlarni bartaraf etish, shuningdek, g'azab va qo'rquvni qanday engish kerakligini o'rganish kerak.

Psixologik nazariyalar kasbiy kompetentsiyani tushunishda, ayniqsa ta'lim jarayonida muhim rol o'ynaydi. Psixologik asoslangan tamoyillarni amaliyotda qo'llash orqali o'qituvchilar muvaffaqiyatli o'qitish va yuqori ta'lim natijalariga erishish uchun zarur bo'lgan asosiy kompetensiyalarning rivojlanishiga yanada samarali yordam berishi mumkin.

O'qituvchining pedagogik va psixologik tayyorgarligiga qo'yiladigan talablarga quyidagilar kiradi:

- bolalarga bo'lgan muhabbat va ular bilan ishlashga qiziqish, shuningdek, o'qituvchilik kasbiga muhabbat;
- pedagogik va psixologik tushuncha va kuzatish qobiliyati;
- pedagogik takt;
- pedagogik tasavvur;
- tashkilotchilik qobiliyati;
- tamoyillarga rioya qilish;
- tashabbus;
- yuqori standartlar (to'liqlik);
- qat'iylik va maqsadga muvofiqlik;
- cheklash;
- o'zini boshqarish;
- kasbiy kompetentsiya.

Yuqorida qayd etilgan talablarni bajarish bo'lajak o'qituvchilarning yuqori darajadagi psixologik tayyorgarligini taqozo etadi. Binobarin, samarali pedagogik amaliyot etarli psixologik va pedagogik tayyorgarlikni talab qiladi. Qolaversa, pedagogik idrok etishning rivojlanishi psixologik idrok etishning ko‘rinishi sifatida qaraladi — o‘qituvchining o‘quvchining ichki dunyosi, shaxsiyati va o‘tkinchi psixologik qiyinchiliklarini tushunish qobiliyati bilan bog‘liq; darsning kirish bosqichida ushbu sifatdan unumli foydalanish tavsiya etiladi. Bundan tashqari, mohir muloqot orqali o'qituvchi bolalar bilan samimiy, do'stona va pedagogik nuqtai nazardan samarali munosabatlar o'rnatishga qodir bo'lishi kerak.

Kognitiv psixologiya o'qituvchilarning turli ta'lim sharoitlarida axborotni qanday qayta ishlashi, muammolarni hal qilishi va bilimlarni qanday qo'llashi haqida tushuncha beradi. Masalan, kognitiv nazariya o'qituvchilarga kognitiv ortiqcha yuklanishdan qochishga va yangi o'qitish usullarini o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan aqliy faoliyatni optimallashtiradigan muhit yaratishga yordam beradi. Bu pedagogik mahoratni rivojlantirish va murakkab va dinamik vaziyatlarda qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish uchun muhimdir.

Ijtimoiy-kognitiv nazariya ta'lim jarayonining samaradorligini va kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishda ijtimoiy o'zaro ta'sirning ahamiyatini ta'kidlaydi. Ushbu yondashuv o'qituvchilarning o'z-o'zini samaradorligini bevosita ularning motivatsiyasi va kasbiy vazifalarni bajarishga jalb qilishiga ta'sir qiladi, deb ta'kidlaydi. Shunday qilib, samaradorlikni oshirish ta'lim dasturlarining asosiy maqsadiga aylanishi mumkin, chunki u o'qituvchilarning paydo bo'lgan qiyinchiliklarga nisbatan qat'iyatliligi va chidamliligiga ta'sir qiladi.

Bundan tashqari, rivojlanish va konstruktivizm nazariyalari pedagogning uzluksiz rivojlanishi va o'qitish usullarini moslashtirish jarayonlarini tushuntirishda muhim rol o'ynaydi. Bu nazariyalar bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy o‘sishini shakllantiruvchi omillarni aniqlashning nazariy asosini yaratadi hamda uzluksiz ta’lim olish va malaka oshirish modelini amalga oshirishga yordam beradi.

Ushbu psixologik nazariyalarni qo'llash nafaqat bilimlarni uzatishni, balki o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini har tomonlama rivojlantirishga yordam beradigan asosiy kognitiv, xatti-harakatlar va ijtimoiy jarayonlarni ham o'z ichiga olgan ta'lim dasturlarini ishlab chiqish imkonini beradi. Ushbu yaxlit yondashuv kasbiy kompetentsiyani shakllantirish uchun zarur bo'lgan bilimlarni egallash va psixologik rivojlanishni birlashtirgan ko'p qirrali o'qituvchilarni tayyorlash jarayonini ta'minlaydi.

Pedagogik psixologiya yo'nalishidagi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kasbiy kompetentsiyani rivojlantirish ko'p qirrali jarayondir. Darling-Xammond va Bransfordning fikriga ko'ra, o'z mavzusini chuqur tushunadigan malakali o'qituvchilar tegishli o'qitish usullarini bir xil darajada yaxshi bilishadi. Bunday bilim va tajriba uyg'unligi o'qituvchilarga murakkab mavzularni talabalar uchun ochiq bo'lgan tarzda taqdim etish va materialni turli xil o'quv uslublari va o'quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda moslashtirish imkonini beradi.

Kasbiy kompetentsiyaning yana bir muhim jihatidan biri - reflektiv fikrlash amaliyotidir. Schön aks ettirish jarayonini professional o'sishning asosiy komponenti sifatida ko'radi. Bu jarayon orqali pedagoglar mulohaza va o‘z-o‘zini baholashga tayangan holda o‘z bilim va ko‘nikmalarini doimiy ravishda tahlil qiladi va moslashtiradi. Bu pedagogik amaliyotning dinamik xarakterini va uning yangi ta'lim muammolari va talabalar ehtiyojlariga moslashish qobiliyatini ta'minlaydi.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash kerakki, bo‘lajak o‘qituvchilarni darsni tashkil etish jarayonida (sinf ichida ham, sinfdan tashqarida ham) yuzaga keladigan kutilmagan va nostandart muammolarni muvaffaqiyatli hal qilishga o‘rgatish, shuningdek, muammoli darslar va keys-stadi usulini qo‘llash orqali erishish mumkin. Pedagogika oliy o'quv yurtlari talabalarida bu fazilatlarni tarbiyalash va rivojlantirishning har bir bosqichi - bir vaqtning o'zida ularni psixologik jihatdan kasbiy o'qitishga yo'naltirish - kasbiy va shaxsiy o'sishga e'tibor berishni talab qiladi. Kasbiy va shaxsiy o'zini-o'zi takomillashtirishga erishish uchun birinchi navbatda o'qituvchilik kasbining mohiyatini tushunish va anglashni, shuningdek, uni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan kasbiy ahamiyatga ega shaxsiy fazilatlarni rivojlantirish kerak. Bo'lajak o'qituvchilarning psixologik bilimlarini amaliy va mustaqil pedagogik faoliyat kontekstida rivojlantirish - o'z shaxsiyati va kasbiy amaliyotini bilish, tahlil qilish va tashxislash jarayonlarini rivojlantirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ózbekiston Respublikasi 2020 yil 23-sentyabrdagi O’RQ-637-son “Ta’lim to‘g‘risida” gi Qonuni.
2. A.A.Akmalov Pedagogning professional kompetentligi va mahorati/ (Matn): o‘quv qollanma.-T.: 2023.-168 b.
3. Ишмухамедов Р.Ж., Юлдашев М. Таълим ва тарбияда инновацион педагогик технологиялар.–Т.: “Ниҳол” нашриёти, 2013, 2016.–279б.
4. N.A.Muslimov va boshqalar. Pedagogik kompetetnlik va kreativ asoslari. O‘quv- metodik qo‘llanma.-T.: «Sano-standart», 2015.120 b.
5. Креативная педагогика. Методология, теория, практика. / под. ред. Попова В.В., Круглова Ю.Г.-3-е изд.–М.: “БИНОМ. Лаборатория знаний”, 2012.–319с.
6. А.Бекимбетова ва бошкалар. Педагогика хам психология панинен семинар сабакларда инновациялык технологиялардан пайдаланыу. Окыу колланба. Нукус. КМУ.2013. -110 б.
7. Amaliy psixologning lug'ati. Minsk, 1997 yil.
8. Shonov, A. (2020). Oliy ta’limda kasbiy kompetentlik: nazariya va amaliyot. Toshkent: Fan va texnologiya.
9. Qodirov, I. (2018). Pedagogik psixologiya: nazariy asoslar va amaliy qo‘llanma. – T.: Ma’naviyat.
10. Khalilova, M. (2021). Talabalarning motivatsiyasini oshirish: psixologik yondashuvlar. – T.: Psixologiya va ta’lim.
11. Zokirov, D. (2022). Ta’lim jarayonida individual xususiyatlarni inobatga olish: psixologik asoslar. Toshkent: Innovatsion ta’lim.
12. Davlatov, A. (2020). Pedagogik faoliyatda psixologik yondashuvlar: nazariy va amaliy jihatlar. – T.: Fan va ta’lim.